

Ağustos 1999 Depremi'nin Yunan Milli Kimliğinin 'Öteki' İmajı Üzerinde Yarattığı Sarsıntı.

Damla Demirözü*

Özet

Bu makalede Türk toplumunun Yunan toplumu ile ilişkisi içinde fark ettiği ama anlamlandırmakta zorluk çektiği kendisine ilişkin bilgileri ve ön yargıları araştırdım. Bu nedenle Yunan toplumsal hafızasının resmi düzlemde yaratıldığı tarih tezini ve okul kitaplarını araştırma alanım olarak seçtim. Kısacası, iki toplum ilişkileri için bir değişiklik, kırılma noktası olan Ağustos 1999 Depremi öncesi ve sonrası Yunan toplumunun Türk'e bakışını ve 1999 Depreminin bu bakışa getirdiği değişikliği nedenleri ile beraber inceledim.

Summary

The aim of this article is to investigate Turks' perception of themselves in the Greek collective memory. Along with this, the prejudice Turks encounter against themselves, which they find difficult to understand, is also put under the scope. Therefore Greek National History Thesis and the text books, where the reminiscence of an "imagined community" is formed, create the scope of this study. Consequently, this study explores the reasons and the means Greek society resorts in contemplating its history. In the same vein, impact of the Earthquake of August '99 on the image of Other/Turk in Greek collective memory is also inquired.

* Dr. Damla Demirözü, 1994 yılında mezun olduğu Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'ndan sonra YÖK burslu olarak gittiği Atina Üniversitesi'nde Çağdaş Yunan Edebiyatı'nda 30 Kuşağı düzyazını üzerine doktora yaptı. 2000 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda öğr. gör. Dr. Olarak çalışmakta.

1. Giriş:

Bu makalede 1821 Yunan Devrimi'nin ardından yaratılan Yunan Tarih Tezi ve bugünkü okul kitaplarında tanımlanan Yunanlılık kimliği ile Türk imajı kısaca özetlenecek, Türkiye'de yaşanan Ağustos 1999 Depremi'nin bu imaj üzerinde yarattığı sarsıntı ve nedenleri üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla, yazının başında Yunan tarih tezi ve okul kitaplarında 'kurgulanan' Yunanlılık kimliği ile Türk imajına değinilecektir.

*

Mora Yarımadası'nda yaşanan 1821 ayaklanmasının başarıya ulaşması Yunan Devleti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Yunan Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kurulan ilk ulus devlettir. Bu özelliği ile Yunan Devrimi ve Yunan ulus devleti hem Osmanlı İmparatorluğu hem de çağdaş Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli bir parçasıdır. Buna rağmen bu konuda yapılan araştırmalar kısıtlıdır.

Türkçe'deki Yunanistan konulu çalışmaların kısıtlı ya da bir kısmının yetersiz olmasının pek çok nedeni olabilir. Karşı tarafın dilini bilmemek, ya da olaylara başka bir açıdan yaklaşmak gibi. Bu nedenlerden biri de şüphesiz Türk tarih yazıcılığının Yunan'a yaklaşımıdır. Türk ve Yunan imajları üzerinde çalışan H. Millas Türk tarih yazıcılığının Yunan'a yaklaşımını kısaca şöyle özetlemektedir: "...Yunan/Rumlar Osmanlı devleti içinde ilk 'ısyan eden' ve devletin 'içerden' yıkımını başlatan 'millet'lerdendir; Yunanlılar daha sonra 'Megali İdea' sloganıyla devletin topraklarına karşı bir dizi taleplerle ulusal sınırlarını genişletmişler, yüzyıllık bir süre boyunca (Girit İsyanı, Balkan Savaşı, İzmir'in İşgali, Kıbrıs'ın ilhak talepleri vb. gibi olaylarla) bir tehdit olarak algılanmışlardır. Daha önemlisi, toprak taleplerinin 'tarihsel bir hak' anlayışına da dayandığı bir dönemde, Yunanlılar Eski Yunan'ın torunları olma iddiasıyla İonyanın ve Bizans'ın 'varisleri' olarak ortaya çıkmışlardır. Osmanlı/Türk toplumu için gerçek bir tehdit olarak görülmüşlerdir. Nihayet en önemlisi, resmi söylemde çağdaş Türk ulus devleti 'Yunanca' karşı verilen ve kazanılan bir bağımsızlık savaşı sonucunda kurulmuştur. Yunan, bu açıdan bakıldığında klasik bir 'düşman' ve 'öteki'dir." (Millas, 2001:10). "Anadolu ve Yunanlılar söz konusu olduğunda ise bugünkü Yunanlıların Antik Yunan ve Bizans ile hiçbir alakası olmadığı okul kitapları başta olmak üzere her fırsatta, her yerde tekrarlanır." (Millas, 2001:106-108).

Öte yandan Yunanlılar da bizleri ve medeniyetimizi tanımamakta ve bazı basmakalıp yaklaşımlar içinde davranmaktadır. Buna en iyi örnek Yunan basınında sıkça görülen Türk karikatürleridir. Bu karikatürü, Yunan toplumunun bazı kesimlerinin 'karşı tarafı nasıl ötekileştirdiği, 'Öteki'

hakkında ne düşündüğünü, ne hissettiğini gayet özet bir biçimde verdiği için kısaca özetleyeceğim. Stereo tip haline gelen bu karikatürde: şişko, bakımsız, sakal tıraşı gelmiş; kafasında fes olduğu halde normal pantolon, ceket giyen, 'kötü niyetli' duran bir adam 'Ötekini' temsil eder. Bu tipten bizim için gerçeği temsil etmediği aşıkardır. Ama bu stereo tip Yunanlıların yarattıkları anlatıda, dolayısıyla günlük yaşamlarında ve gerçeklerinde vardır. Yunanlılar da, bilgileri ve de önyargıları tarafından yönetilen her topluluk gibi, kafalarında ki bu gerçekliğe göre tepki vermektedir. Ama bir şeyler olmuş ve bizim de 'hain Öteki' olarak bildiğimiz bu insan topluluğu, bize Ağustos 1999 Depremi'nde insanlık elini uzatmıştır.

Peki ne olmuştur da *"Bir ön yargıyı parçalamaktansa, atomu parçalamanın daha kolay olduğu"* (Einstein) günümüz toplumunda bir şeyler bu kadar kökten değişebilmiştir? Bunu anlayabilmek için öncelikle Yunan toplumsal hafızasında bahsedilen stereo tipin yaratılmasında etkin olan tarih tezine ve okul kitaplarına sonra da Ağustos 1999 Depremi'nin neyi değiştirdiğine bakmak yeterlidir.

1.1. Milli Tarihin Yaratılışı:

Yunan Devleti Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak oluşan ilk ulus devlettir. Üstelik *"Fransız Devrimi'nin tersine, Yunan Bağımsızlık Savaşı bir monarşi ve aristokrasiye karşı verilen sınıf mücadelesi değil, yabancıların yönetimine karşı verilen bir savaştı. Monarşinin iktidarını sınırlamaya yönelik, sonradan ortaya çıkan eğilimler de sınıfoadklı değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde bile siyasi partiler sınıf çıkarlarını değil, bireylerin, meslek gruplarının ve coğrafi bölgelerin çıkarlarını temsil ediyorlardı* (Dertilis, 1977:135 Politis, 1987:151).

Ayakanmalara katılan asıl grup, büyük ölçüde eğitimsiz¹ ve siyasal olarak parçalanmış köylülerdi. Onlar devrime iyice kötüye giden ekonomik durumlarını biraz düzeltmek için katılmışlardı, bağımsız bir millet kurmak için değil; bu büyük ölçüde yabancı oldukları bir kavramdı. Ortodoks ve Müslüman olmayan bir cemaate ait olduklarını bildikleri halde, kendilerini ayrı bir etnik-dinsel grup olarak tanımlamıyorlardı. Milliyetçilik onlara kendilerini bu şekilde görmeyi öğretti. Anderson'ın ısrarla belirttiği gibi, hayali cemaatin ardındaki fikir budur esas olarak. Milliyetçilik bireyleri

¹ 1828'de bile, Yunanlı erkeklerin yüzde 90-95'i okuma yazma bilmiyordu; bu oran 1840'da yüzde 87.5'a, 1870'de yüzde 50.20'ye indi. Kadınlar arasında bu oran yüzde 82.55'de kaldı. 1830'da nüfusun yalnızca yüzde 10-15'i kentliken bu oran 1879'da 18, 1889'da yüzde 21, 1908'de de yüzde 24 olmuştur (Tsoucalas 1977:393,165).

edinecekleri ortak kimliğin mekanı haline getiren ortak bir toplumsal deneyim içerisinde bir araya getirir. İnsanları dil birliği ve belli amaçla seçilmiş hikayelerden oluşan bir kanon dahilinde birbirleriyle ilişki kurmaya teşvik eder. Bu birliğin mensupları birbirlerine, kendileri, milletleri ve milletlerinin tarihi hakkında öğrendikleri hikayeleri anlatırlar." (Jusdanis, 1998:59-60).

Öte yandan Yunan Devrimini tek bir kişiye ya da zümreye mal etmek mümkün değildir. Halk Devrim için alanlarda mücadelesini sürdürürken Yunan aydını, Devrim'den çok önce de, Batı'da yaşadığı modernleşmenin getirdiği değerlerin kendisi için de geçerli olmasını istemiş ve bu uğurda yazıp çizmiştir (Millas, 1994).

Her yeni kurulan ulus devlet gibi Yunanistan da kendi devletinin bulunduğu topraklar üzerindeki meşruiyetini açıklayacak; deyim yerinde ise sağlama alacak bir 'tarihe' ihtiyacı vardır. Şüphesiz, Antik Yunan'ın varlığı, Modernizm ve Aydınlatma, Antik Yunan'a duyulan hayranlık Yunanlı tarihçilerin ihtiyaç duyduğu meşruiyet tezinin yaratılmasını kolaylaştırmıştır. *"Yunanlılar Avrupa'dan onay almak ve kendilerini barbarlar olarak resmeden şarkiyatçılık söylemine karşı saldırıya geçmek için Helenizm ideolojisine sahip çıkmışlardı. Yunanlılar'ın Avrupa uygarlığının kuruluşunu sahiplenmeleri, geri kalmışlık ve despotizm suçlamalarını Avrupa'yla kültürel ve ırksal akrabalıkları olduğunu iddia ederek cevaplamalarını sağlıyordu."*(Jusdanis, 1998:210).

Yunan Devleti, Devrim sonrasında da Batı'nın getirdiği milliyetçilik ve modernleşme akımlarına uygun olarak yapılanmıştır. Ve bu süreç içinde eğitime büyük önem verilmiştir: *"Atina'daki üniversite, bağımsızlıktan çok kısa bir süre sonra kuruldu. Hepsi de yoksul bir millet için büyük projeler olan, üniversitenin 1836'da, milli kütüphanenin 1834'te ve akademinin 1839'da açılması modernleşme programının gücünü ve kültürün bu süreçte oynaması beklenen rolü yansıtır. Daha önce de ileri sürdüğüm gibi milli bütünlüşme, toprak ve siyaset düzeyinde sağlanmasından önce kültür alanında yaşanmıştı. Bu tür kurumların daha önce örneği olmadığı için modeller Avrupa'dan alınmıştı."* (Jusdanis, 1998:203).

Yunan Tarih Tezi, Konstantinos Papatigopoulos (1815-1891) ve Spiridon Zambelios (1816-1881) adlı iki tarihçi tarafından 1850'lerde yaratılmıştır (Svoronos, 1976,1989). Bu iki Yunanlı tarihçi (Konstantinos Papatigopoulos ve Spiridon Zambelios) 1830-1840" lara kadar düşman olarak algılanan Bizanslı Hıristiyan Yunan'a ait bir imparatorluk olarak göstererek yeni kurulan devletleri için gerekli olan tarih içinde süreklilik sorununu halletmiş, tarihte bulmaları gereken geçmişini yaratmışlardır. Yaratıcı

katkılarından dolayı Yunan tarihinin babası olarak adlandırılan K. Paparigopulos Yunan tarihini üç döneme ayırmıştır. Bu şemaya göre 'Antik: Antik Yunan/Orta: Bizans/Yeni: Yunan Devleti' bulunmaktadır.

Bu tarh tezinin yorumu, yapı-sökümü (dekonstrüksüyonunu) Yunanlı Araştırmacı Hristina Kuluri tarafından yapılmıştır. Kuluri'ye göre K. Paparigopulos'un çizdiği çerçeve içinde ele alınan Yunan tarihi günün Yunanlıları ile Antik Yunan arasındaki zaman uçurumu sifra indirmiştir. Bu da Yunanlıları üzerinde miras iddia eden Yunanlıları Antik Yunanca daha da yaklaştırmıştır. Bu yaklaşımın en çok vurguladığı unsur ise 1821 Yunan Devrimidir. Bu yaklaşım uyarınca Yunan Devriminin kahramanları, Yunan toplumunu her açıdan deforme ettiğini iddia ettikleri Türk yönetimine, yani Yunanca'da kullanıldığı adla Turkokratia'ya. son vermiştir. Araştırmacı, Paparigopulos'un çizdiği milli tarih tezinin 'Turkokratia'yı, Yunanlıların devamlılığını sekteye uğratan; Yunanlıları ataları Antik Yunan ve Bizans'ın şanından koparan; ayrıca Yunan toplumundaki her türlü 'kusurun' sebebi olan karanlık yüz/güç olarak betimlendiğini söyler (Kuluri, 1988:145,339,483).

Yunan Devleti'nin kendine ait bir üst sınıfa karşı verilen mücadele ile değil de, yabancı bir egemen güç olan 'Turkokratia'ya karşı yapılan Devrim sonunda kurulmuş olarak algılanması, bu Devrim'in entelektüel öncülerinin, düşünürlerinin Devrim öncesi ve sonrası Batı'yı örnek almış kişiler olması, bu kişilerin Yunan Devrim'i ile 'Turkokratia" da olmayan ve Batının sunduğu değerlere kavuşmayı (kanunlar, insan hayatının ve malının devlet tarafından güvenceye alınması... vs.) arzulanması Turkokratia' ile ilintili her olguya olumsuz anlam yüklemiştir. Bu da Yunan toplumunun 'Turkokratia'yı' reddetmesine, 'Turkokratia'dan' farklılaşabildiği oranda kendini ve Devrimini başarılı kabul etmesine yol açmıştır. Hatta bu zihniyete göre Batı'nın yaşayıp da Yunanistan'ın yaşamadığı ekonomik ve sosyal gelişmelerin tek bir sorumlusu vardır: 'Turkokratia' (Jusdanis, 1998).

Yeni kurulan devlet için yaratılan tarih tezinin hayata geçirileceği alanlardan en önemlisi ise örgün eğitimde kullanılan okul kitapları olacaktır. Millet kavramının ortaya çıkmasından sonra kurulan bir ulus devlet olan Yunanistan'da bir devletin bireylerinin yetiştirildiği örgün eğitim ilk kez 1834 yılında başlar. Tarih araştırmacısı Skopetea bu tarihi 'erken' bir tarih olarak niteler, hatta bu erken yaygın eğitim sisteminin ardında milli kimlik yaratma çabalarının olduğunu ima eder (Skopetea, 1988:145). Aşağıda son dönem Yunan okul kitaplarına, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan tarih tezinin nasıl yansındığını göreceğiz.

1.1.1. Bugünkü okul kitaplarında Yunan kimliği ve Osmanlı İmparatorluğu 'na bakış:

Anna Frangoudaki ve bir grup akademisyen tarafından hazırlanan "*Vatanımız Ne? Eğitimde Milli Merkezçilik*" adlı araştırma kitabı bize Yunan tarih tezinin bugünkü okul kitaplarında da etkin olduğunu gösteriyor. Okul kitaplarının bu araştırmacılar tarafından yapılan değerlendirilmesine göre bu kitaplarda en eski kültür olarak yalnızca Antik Yunan kültürü tanınır. Ne Yahudiler, ne Çinliler ne de Hintliler'in geçmiş önemli uygarlıklarından bahsedilmez (1997:165).

Yunanlılardan "*süreklilik, muhafaza, homojenlik, direnme ve üstünlük*" özellikleri nedeni ile tarih içinde süreklilik gösteren bir toplum (1997:55) olarak bahsedilir. Bu kitaplarda asırlar, zaman kavramı sifra indirilmiştir. Yunan okul kitaplarında dün ve bugün, Antik Yunan ve Çağdaş Yunan birbirine çok yakın anlamlar olarak okutulmaktadır. Antik Yunan'ın Thukydides'i ile bugünkü Yunanlı tarihçi Pentzikis ardı ardına okutulur (1997:65).² Kendi araştırmalarıma dayanarak da öğretmen metot kitaplarında bile tarih konusunun öğretimi konusunda şu üç başlığı: 1- "*Eski Yunanlılar*, 2- "*Tarih Devam Ediyor*, 3- "*Yunan Devleti*" bulmanın mümkün olduğunu söyleyebilirim. Ayrıca araştırmacılar Antik Yunan'ın medeniyet açısından altın yüzyılı olarak gösterilen İ.Ö. 5. yy. Yunanistan'ı yabancı kültürlerden koruyan bir kalkanmışçasına okutulduğunu söylemekte ve bize şu cümleyi aktarmaktadırlar: "*Yunanistan'dan ne kadar halk geçmiş ise de 5.yy'ın kuwetlice attığı medeniyet temellerini silememişlerdir*" (1997:88).³

Araştırmacıların ifadesine göre, Yunan okul kitaplarında Osmanlı ya da Turokratia'ya ait hemen konu bir travma olarak algılanır ve reddedilir. Antik Yunan'dan bugüne süren bu süreklilik esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı hakkında konuşulmaz (1997:81,82), Bu kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu'nun "*büyüklüğü, yüz ölçümü, gücü, sanatı ve özellikle de medeniyet ile ilişkisine dair*" hiçbir ifadeye rastlanmamaktadır. Hem okul kitapları hem de öğretmenler Türk ve Yunan kültürünün hiçbir ortak özellik taşımadığı, etkileşmediği konusu üstünde şiddetle durur. Ama buna rağmen öğretmenler kendilerine sorulan "*Türk medeniyeti hangi şekilde Yunan medeniyetini etkilemiştir*" sorusunu ezici bir çoğunlukla "*negatif bir biçimde etkilemiştir*" diye cevaplamaktadır (1997:82). Kısacası

² *Emeis ke o Kosmos, Meleti tu Periballontos*, Vivlio Daskalu, Organismos Ekdoseon Didaktikon Vivlion, Ekdosi: 2001:60. *Biz ve Dünyamız*, Öğretmen Metot Kitabı, Yunan Millî Eğitim ve Din Bakanlığı, 2001: 60.

³ «*Osoi laoi perasan ap'tin Elada den kathortosan na svissoun ton politismo pou themeliose yera o 5os aionas.*»

bütün başarı ölçütlerinin Batı ile kıyaslandığı bütün Yunan okul kitaplarında (1997:166) "*Osmanlı İmparatorluğu Yunan tarihinde, uzun ve kötü olaylar ile dolu bir parantez gibi resmedilir*" (1997:348). Ve şüphesiz Batı medeniyetinin temellerini atmış olduğu varsayılan Yunanlılar'ın bugün Batı'yı geriden takip etmesinin tek bir olumsuz nedeni vardır...

*

Okul kitapları üzerine yapılan bu araştırmanın bize verdiği bilgiye dayanarak 1850'lerde yaratılan Yunan tarih tezinin bugünkü okul kitaplarında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim araştırmacılar okul kitaplarındaki Yunan kimliğinin iki kutup içinde şekillendiğinden bahsetmektedir. Antik Yunan'ın devamı olarak idealize edilen Yunan kimliği. Ve bu kimliğin karşısında ise, daha aşağı olan, kendilerini tehdit eden ve kültürel bir özellik taşımamak ile beraber Yunanlılar ile ortak hiç bir ortak özellik taşımadığına inanılan Turkokratia' bulunmaktadır...

Bu bilgiler hayali bir cemaatin bireylerini yaratmak üzere yazılmış okul kitaplarından gelmektedir. Okul kitaplarının çeşitli ulusal ve uluslar arası komisyonlarca gözden geçirilip düşmanlık yaratan ifadelerin çıkarılmaya çalışılması yukarıdaki olumsuz tabloyu hafifletecek olumlu bir yaklaşımdır.⁴ Bir diğer umut verici nokta ise okulda öğrendiğimiz yargıların bilgilerin bireyler tarafından birebir kabul görmediği, öğretilen ile doğru olarak kabul edilen bilginin birebir olmaması, bu sürecin karışık bir süreç olmasıdır.

Öte yandan, gerek Yunan Devrimi öncesi uzlaşılan Yunanlılık kimliği gerek ise Devrim'den hemen sonra başlanılan örgün eğitim nedeni ile Yunanistan'da milli kimliğin çok güçlü olduğunu ve yukarıda özetlenen yaklaşımın Yunan toplumsal hafızasında önemli bir yer tuttuğunu söylemek yanlış olmaz. O zaman bütün bu 'bilgiye,' ortak toplumsal hafızaya rağmen Yunan halkı neden 1999 Ağustos Depremi'nden sonra Türk toplumuna yardım elini uzatmıştır?

2. Sonuç:

Yunan toplumu'nun 'hayali toplumsal hafızasında'⁵ var olan tüm olumsuz Türk imajına rağmen Ağustos 1999 Depremi sonrasında Türk toplumuna gösterdiği olumlu yaklaşımda Yunan toplumunun çoğunluğunun Türk'ü ilk defa somut bir varlık olarak görmesi etkili olmuştur. Dikkat

⁴ Gene de 2000 yıllarına ait bu okul kitaplarının bir önceki dönem okul kitaplarına oranla 'öteki'ne/Türk'e' daha olumlu yaklaştığını onu hiçbir yerde 'barbar' olarak nitelemediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

⁵ Imagined Communities, B. Anderson'un kullandığı anlam ile.

edilirse Yunan tarih tezinin ve okul kitaplarının canlandığı 'öteki' her geri kalmış olarak görüldüğü için istenmeyen Doğu yönetimi ile ilişkili soyut ve de negatif bir kavramdır.

Dolayısıyla Yunan toplumun çoğunluğu ilk defa Ağustos 1999 Depremi'nde Türk ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sarsıntı Yunan kimliği üzerinde yeni tartışmalar yaratmasa da Yunan vatandaşına 'Öteki'nin' de insan olduğunu yalnızca soyut bir tehlikenin vücuda gelmiş şekli olmadığını göstermiş bu da Yunan toplumunun Türkiye karşısında farklı bir davranış içine girmesine sebep olmuştur. Kısacası Ağustos 1999 Depremi her iki toplumu hayali bir kavram ve anlam olarak değil de ekranlar aracılığıyla da olsa yüz yüze getirerek Yunan kimliğinin 'ötekisinde' önemli sarsıntılar yaratmıştır. 'Öteki' artık yalnızca istenmeyen bir güç, bir yönetim şekli değil kendisi gibi normal, acı çekebilen bir insandır. Her iki tarafın da birbirlerini doğal afetler sonucu değil de iletişim aracılığı ile tanınmasının bu soyut, kötü, 'öteki' kavramını değiştireceğine şüphe yoktur.

BİBLİOGRAFYA

- Copeaux, Etienne (1998) *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fragkoudaki, Anna - Dragona, Thalia (1997) *Ti İne i Patrída Mas, Ethnokentrismos stin Ekpedeusi*, Atina: Aleksandreia.
- Kuluri, Hristina (1988) *Istoria kai Pezografia sta Ellinika Sholia (1835-1914)*, Atina.
- Jusdanis, Gregory (1998) *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür (Milli Edebiyatın İcat Edilişi)*, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Millas, Herkül (1994) *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları. (2000) *Türk Romanı ve 'Öteki'* Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, İstanbul: Sabancı Üni. Yayınevi. (2002) *İkonos ton Ellinon kai ton Turkon*, Atina : Aleksandreia.
- Skopetea, Elli (1988) *To Protipo Vasilio kai H Megali İdea*, Atina: Politipo.
- Svoronos, Nikos (1976) *Episkopisi tis Neoellinkis İstorias*, Atina.
- (1987) *Analekta tis Neoellinikis İstorias kai İstoriografias*, Atina.